

Väljaandja:	Kultuuriminister
Akti liik:	käskkiri
Teksti liik:	algtekst
Jõustumise kp:	30.09.2022
Avaldamismärge:	RT III, 20.09.2022, 1

Kuristapalo ristimetsa kultuurimälestiseks tunnistamine

Vastu võetud 16.09.2022 nr 142

Käskkiri antakse muinsuskaitseseaduse § 14 lõike 1 ja § 19 lõike 1 alusel.

1. Tunnistan kultuurimälestiseks mälestise liigiga „ajalooline looduslik pühapaik“ Kuristapalo ristimetsa (asukoht Tartu maakond, Kastre vald, Kurista küla, Kastre metskond 52, KÜ 91501:005:0030; Põlva maakond, Põlva vald, Lootvina küla, Ahjametsa, KÜ 87201:001:0160; riigitee nr 22268 Kurista–Kolli tee, KÜ 91501:005:0027).

2. Kehtestan mälestise piiri vastavalt kaardile käskkirja lisas 1.

3. Kehtestan mälestise kaitsevööndi vastavalt kaardile käskkirja lisas 2. Kaitsevööndi eesmärk on tagada kinnismälestise säilimine sobivas ja toetavas keskkonnas ning kinnismälestise vaadeldavus.

Muinsuskaitseametil kanda mälestise ja kaitsevööndi andmed kultuurimälestiste registrisse ja Maa-ameti kultuurimälestiste kaardirakendusse ning teha käskkiri teatavaks menetlusosalistele.

Käskkirja on võimalik vaidlustada 30 päeva jooksul käskkirja avalikult teatavaks tegemisest Riigi Teatajas, esitades kaebuse halduskohtusse halduskohtumenetluse seadustikus sätestatud korras.

Vastavus riikliku kaitse eeldusele

Kuristapalo ristimets asub Tartu ja Põlva maakonna piiril, riigile kuuluva kinnistu Kastre metskond 52 (KÜ 91501:005:0030) ja eraomandis oleva kinnistu Ahjametsa (KÜ 87201:001:0160) loodeservas ning riigitee nr 22268 Kurista-Kolli tee (KÜ 91501:005:0027) kaguküljel – kokku 4,28 ha suurusel alal.

Puusse ristimärgi lõikamine teekonnal kodust surnuaeda on ajalooliselt ja tänapäeval Kagu Eestis traditsioonilise matusekombestiku üks osa. Selle tulemusena on tekkinud teede äärde ristipuud ja -metsad, kus iga rist on seotud konkreetse matusega. Ühe ristimetsa kasutajad võivad olla üks külakogukond või mitmed külad. Ristipuud ja -metsad ei ole olulised mitte ainult matuste ajal, vaid need on kohad, kus surnut meenutatakse ja mälestatakse hiljemgi. Ristipuud on nimetatud ka pühadeks puudeks ja nende maharaiumist on traditsiooniliselt taunitud ning raiujad usutakse saavat karistatud. Laiemalt seonduvad ristipuud kombega pidada puud või metsatukkasid pühaks ning demonstreerivad hingestatud seost puude ja inimeste vahel.

Ristilõikamise traditsiooni on Eestis esimest korda kirjeldatud 17. sajandil. Praeguseks on ristimetsad säilinud ja see traditsioon elujõuline vaid Kagu-Eestis. Ajalooliste allikate andmetel olid varem ristipuud ja -metsad levinud laiemalt kogu Eestis, sh veel 20. sajandi esimesel poolel näiteks Saaremaal ja Viljandimaal. Samuti Soomes ja Põhja-Lätis, kus see traditsioon on praeguseks peaaegu kadunud.

Muinsuskaitseseaduse § 10 lõike 1 kohaselt on riikliku kaitse alla võtmise eeldus, et kultuuriväärtusega asi või maa-ala esindab Eesti ainelise kultuuripärandi väärtuslikumat osa, millel on teaduslik, ajalooline, kunstiline või muu kultuuriväärtus. Riikliku kaitse eelduse hindamisel lähtutakse kultuuriministri 15.05.2019 määruses nr 23 „Mälestise liikide ja muinsuskaitseala riikliku kaitse üldised kriteeriumid ning muinsuskaitsealal asuvate ehitiste väärtusklassid“ sätestatud kriteeriumitest.

Vastavus riikliku kaitse üldistele kriteeriumitele

Kuristapalo ristimets vastab kõikidele riikliku kaitse üldistele kriteeriumitele. Selektiivsus – Kagu-Eesti ristimetsad, sh Kuristapalo ristimets, on vähestena säilinud kunagi palju laiemalt levinud traditsioonist teha matuste käigus tee kõrval kasvavale puule rist. Ristimetsi oli sajandi eest kasutusel veel sadu, millest praeguseks on säilinud ainult väike osa. Seetõttu on iga säilinud ristipuu ja ristimets olulise tähtsusega traditsiooni säilimiseks ning väärib riiklikku kaitset. Kuristapalo ristimets on teadaolevalt Eesti üks põhjapoolsemaid säilinud ristimetsi ja haruldane on metsast leitud nimetähtedega puu. Üksikud ristipuud on looduskaitse all juba 1920.–30. aastatest. Nendest praeguseni on looduskaitse all Viljandi maakonnas Iia küla ristipuu (KLO4000855), Tartu maakonnas Kaatsi küla ristimänd (KLO4000771), Võru maakonnas Mustahamba külas Mustahamba tamm (KLO4000426) ja Võrumõisa külas Konnametsa männid (KLO4000663). 2016. aastal

ristimetsade kaitseks valminud kaardirakenduse tulemusena saavad metsaomanikud raieteatise esitamisel teavituse nende maal paiknevast ristimetsast ja soovitusena enne raiet pöörduda Keskkonnaameti poole. Kuna tegemist ei ole riiklike kitsendustega, vaid vabatahtliku kaitsega, on mitmed esinduslikud ristimetsad viimase viie aasta jooksul täielikult või osaliselt maha raiutud. Kultuurimälestisena mälestise liigiga „ajalooline looduslik pühapaik“ on kaitse all 2020. aasta algusest Rosma ristimets (kultuurimälestiste registri nr 31014) ja 2021. aasta keskpaigast riigi maal paiknevad 14 ristipuude ala või ristimetsa. Ristimetsad on omanäoline osa Lõuna-Eesti kultuurimaastikust ja olemasolevate ristimetsade hävimine tähendaks kogu traditsiooni kadumist.

Originaalsubstantsi säilivus – esimesed Kuristapalo ristimetsa kaardistusandmed pärinevad 2013. aastal tehtud Võnnu kihelkonna pühapaikade inventeerimisest, mil tuvastati 20 ristipuud. 2021. aasta välitööde käigus leiti 19 ristipuud, nende seas osad ristipuud mitme ristiga. Esineb ka n-õ jalaga riste ja ühel juhul on puu koorde lõigatud nimetähed. Kuristapalo ristipuudel on vanemaid ja uuemaid riste, olenevalt matuse toimumise ajast. Eriaegsete ristide koosseksiteerimine näitab traditsiooni elujõulisust. Osa mälestusriste puudel kasvab aja jooksul kinni – sõltuvalt puu vanusest, liigist ja risti sügavusest. Arvestades ka kinni kasvanud ristimärke, on Kuristapalo ristimetsas olevate ristipuude hulk tõenäoliselt oluliselt suurem, kui senistest kaardistustest nähtub.

Tehniline seisukord – Kuristapalo ristimetsa ala on üldiselt heas seisukorras. Ehkki ristimetsa on kahjustanud 2010. aastate alguses toimunud sanitaarraie ristimetsa lõunaosas ja lageraie ristimetsa põhjaosas, on planeeritava mälestise ala seisukord valdavalt hea. Kaitse alla võtmisel luuakse eeldus, et ristimetsa looduslik seisund tervikuna paraneb ja kuna Kagu-Eesti piirkonnas on säilinud ristilõikamise traditsioon, siis metsa säilimise korral selles olevate ristipuude hulk tõenäoliselt suureneb.

Vastavus ajaloolise loodusliku pühapaiga kriteeriumitele

Kuristapalo ristimets vastab kõigile kolmele ajaloolise loodusliku pühapaiga kriteeriumile.

Vanus – Kuristapalo ristimetsa pärimuslike andmete, asukoha ja tüpoloogiana analüüsist võrdluses analoogsete ristimetsadega lähtub, et ristimets on kasutusel olnud 19.–21. sajandil, tõenäoliselt ulatub kasutusaja algus kaugemasse aega.

Kirjaliku ja/või pärimusliku teabe olemasolu – ristide lõikamise traditsiooni Eestis on esimest korda kirjeldatud 17. sajandil J. A. von Brandi ja A. Oleariuse reisikirjades. Rohkem pärimuslikke teateid ristimetsade kohta pärineb 19. sajandi lõpust kuni tänapäevani, mis on seotud aktiivse rahvaluulekogumise perioodiga. Konkreetset Kuristapalo ristimetsa kajastabkuu arhiveeritud pärimusteadet. Nendes kirjeldatakse ristimetsa paiknemist, ristipuu valimist, ristide lõikamist, ristipuu juures viinapitsi ja kommide pakkumist, pildistamist ning lillede viimist ristipuude juurde pärast matuseid. Pärimuslikud andmed näitavad, et tegu on hinnatud objektiga kohalikus pärimuskultuuris ja see on oluline piirkondliku identiteedi kandja. Lisaks pärimusele on Kuristapalo ristimetsa puudel olevad ristimärgid füüsiline tõend, mis seostab metsa matuste käigus toimunud rituaalsete tegevuste ja vaimse pärandiga, mida antakse edasi suulise pärimuse kaudu kuni tänapäevani.

Pärimuse või tavade järjepidevus – Kuristapalo ristimetsas dokumenteeritud ristid puudel ja kogutud pärimuslikud andmed tõendavad, et Kuristapalo ristimetsa traditsioon on elujõuline. Pärimusest nähtub, et kohalikud elanikud teavad ristimetsa ja mäletavad ristide tegemise tava. Iga risti teke ristimetsas on seotud individuaalse matusega. Ristimetsas tuvastati 19 ristipuud, sh osad puud mitme ristiga. Arvestades, et igal matusel osaleb paarkümmend inimest, on käsitletava ristimetsa praktikaga otseselt seotud sadu inimesi. Võrdluses teiste looduslike pühapaikadega, kus tihti on paiga traditsiooniline rituaalne kasutamine katkenud, kasutatakse ristimetsi endiselt ka tänapäeval tavandist lähtudes.

Kuristapalo ristimetsa säilimine on vajalik Kagu-Eestile iseloomuliku matusekombestiku edasikandmiseks põlvest põlve. Säilitades traditsiooni füüsilist keskkonda, saab kaasa aidata traditsiooni kestmisele. Ajalooliste looduslike pühapaikade säilimine on vajalik Eesti kultuuripärandi hoidmiseks, väärtustamiseks ja identiteedi tugevdamiseks ning võimaldab sajanditepikkusel ristilõikamise traditsioonil jätkuda. Lisaks on ristimetsad oluline uurimisallikas etnograafidele, folkloristidele ja teistele inimkäitumise uurijatele, mis näitab ühe traditsiooni järjepidevust ja varieeruvust. Eeltoodule tuginedes esindab Kuristapalo ristimets Eesti kultuuripärandi vääruslikumat osa ning vastab riikliku kaitse eeldusele.

Mälestise piir

Kuristapalo ristimets on maa-alaline objekt, millele on muinsuskaitseaduse § 19 lõike 2 punkti 1 kohaselt vaja kehtestada piir.

Piiri kehtestamisel on lähtutud ristimetsa praeguseks säilinud ristipuude areaalist maastikul ja ristimetsa terviklikkuse printsiibist. Seetõttu on ristimetsa ala hulka arvestatud ristipuude vaheline lageraielank, hõlmates ala, mis enne 2010. aastate alguse raiet moodustas terviku. Samas ei ole mälestise alasse haaratud kahte ristipuud, mis asuvad teistest ristipuudest üle 200 meetri kaugemal ega moodusta tervikut ülejäänud ristimetsaga. Ristimetsa kasutus seostub Lootvina ja Kurista külade vahelise teega, mida kasutatakse teekonnal Võnnu surnuaeda, ja seega on mälestise loodepiiriks teega külgnev metsapiir. Kuna ristimetsa ulatus ei kattu teeäärsete katastriüksuste piiridega, on mälestise ala määramisel lähtutud ristimetsa reaalsest ulatusest looduses, mis tähendab, et mälestis ulatub ka transpordi sihtotstarbega maale. Mälestise kirde- ja edelapiiri piki teed on määratletud ristimetsa äärmisi puud arvestades, jättes otsmise ristipuu ja mälestise piiri vahele u 15 meetrit. Mälestise teest kaugema (kagu)piiri määramisel ei ole otstarbekas lähtuda iga üksiku ristipuu asukohast, sest iga puu kaugus teest varieerub. Vastasel korral oleks mälestise kagupiir ebasümmeetriline ning selle jälgimine

looduses keeruline. Seetõttu on ristimetsa laiuseks arvestatud kogu ulatuses 50 meetrit, et oleks tagatud parem arusaam mälestise piirist ja kõikide ristipuude hõlmatus mälestise alasse. Senine praktika on kinnitanud, et selline printsiip tagab ristimetsa kultuuriväärtuse kaitse.

Kaitsevöönd

Muinsuskaitseaduse § 14 lõigete 1 ja 2 kohaselt võib kinnismälestise kaitseks kehtestada kaitsevööndi, kaaludes selle vajadust ja ulatust kaitsevööndi eesmärkidest lähtudes.

Kaitsevöönd kehtestatakse eesmärgiga tagada kinnismälestise säilimine sobivas ja toetavas keskkonnas ning kinnismälestise vaadeldavus. Ristimetsadele on sobiv ja toetav keskkond täiskasvanud mets. Ümbritsev mets kaitseb ristimetsa ja -puid tuulemurru eest, mistõttu on oluline ümbritseva metsa säilitamine ning raieliikide, mis muudaksid ristimetsa ala tormituultele avatuks, mittekasutamine. Vastasel juhul, v.a hooldusraie tegemisel, võib tekkida oht mälestise säilimisele. Kuivõrd ristimetsad on vaadeldavad peamiselt mööduvalt teelt, siis on oluline mälestisele avanevate vaadete säilimiseks vältida ristimetsade ümbruses lageraieid jms järske ilme muudatusi põhjustavaid tegevusi.

Kuristapalo ristimetsa kaitsevööndi määramisel on lähtutud 50 meetri laiusest vööndist, mis on piisav ja põhjendatud abinõu, mis senise praktika kohaselt aitab kaitsta ristimetsa tuulemuuru eest. Ei ole välistatud olukord, kus tulevikus tehtavate raiete tulemusena hakkavad kaitsevööndi alad piirnema lageraielankidega. Juhul kui lageraiest tingitult hakkavad tuultele avatud puud murduma kaitsevööndi servas, siis 50 meetri laiuse kaitsevööndi olemasolul jääb tuulemurd kaitsevööndi alale ega mälestist ei kahjusta. 50 meetri laiusest kaitsevööndist on välja jäetud Kajakasoo ala ristimetsast edelas, kus kaitsevööndi piir jälgib sooala looduslikku piiri. Sooalal kasvavad kidurad puud, mille olemasolu ei mõjuta ristimetsa tuultele avatust.

Kaitsevöönd hõlmab Eesti riigile kuuluvaid kinnistuid: Tartu maakond, Kastre vald, Kurista küla, Kastre metskond 51, KÜ 91501:005:0029, Kastre metskond 52, KÜ 91501:005:0030 ja riigitee nr 22268 Kurista-Kolli tee, KÜ 91501:005:0027, ning eraomandis olevat kinnistut: Põlva maakond, Põlva vald, Lootvina küla, Ahjametsa, KÜ 87201:001:0160.

Leevendused

Leevendused muinsuskaitseaduse § 52 lõigetes 1–3 sätestatud tööde tegemise loakohustusest ning § 58 lõigetes 1–3 ja §-s 66 sätestatud kooskõlastamise või teavitamise kohustusest ei ole asjakohased.

Muinsuskaitseaduse §-dest 52 ja 58 tulenevad loakohustuslikud või kooskõlastamise ja teavitamise kohustuslikud tegevused on ehitamine, kõrghaljastuse rajamine, raie-, kaeve-, haljastus- ja pinnase teisaldamise ja juurdeveoga seotud tööd ning maapinna ettevalmistamine metsaseaduse mõistes. Need tööd mõjutavad vahetult ajaloolise loodusliku pühapaiga kui mälestise seisundit ja säilimist, mistõttu on iga kord vajalik kaaluda kavandatud tööde lubatavust, seades vajaduse korral lisatingimusi kultuuriväärtuse säilimise tagamiseks.

Käskkirjas käsitletud maa-ala riikliku kaitse alla võtmine aitab säilitada ristimetsa ja ristipuud, sh võimaldab traditsioonide jätkumist ja uute ristipuude kasutuselevõttu. Seejuures on säilimise eeldus võimalikult vähene inimõju, mille all ei peeta silmas tavandist lähtuvat kasutamist, mis on kultuuriväärtusi säilitav, vaid loodusliku pühapaiga hoidmist sellisena, nagu see on kujunenud looduslike protsesside ja tavandist lähtuva inimõju tulemusena. Vähene inimõju tähendab hoidumist metsa raiest, metsa kasvatamisest ja uuendamisest. MuKS-i § 52 lõigete 1 ja 3 järgi on nõutav Muinsuskaitseameti tööde tegemise luba ehitamiseks, kõrghaljastuse rajamiseks, raie-, kaeve-, haljastus- ja muudeks pinnase teisaldamise ja juurdeveoga seotud töödeks ning maapinna ettevalmistamiseks metsaseaduse mõistes. Muinsuskaitseamet otsustab tööde loa andmise igal üksikul juhul eraldi, arvestades konkreetse ajaloolise loodusliku pühapaiga maastikusituatsiooni ja eripära. MuKS-i § 54 lõike 4 punkti 2 alusel keeldub Muinsuskaitseamet tööde tegemise loa andmisest, kui kavandatav töö võib kahjustada mälestise või selle osa säilimist või seisundit.

Mälestise ala ulatub avalikult kasutatava tee kaitsevööndi alale. Ehitusseadustiku § 72 lõike 1 punkt 4 alusel on avalikult kasutatava tee kaitsevööndis keelatud teha metsa lageraieid. Sama paragrahvi lõike 2 kohaselt on tee kaitsevööndi maa kinnisasja omanik kohustatud lubama kõrvaldada nähtavust piirava istandiku, puu, põõsa või liiklusele ohtliku rajatise. Keeld teha lageraieid avalikult kasutatava tee kaitsevööndis toetab mälestise alal ristimetsade säilimist. Olukorras, kus mälestise alalt soovitakse eemaldada puud nähtavuse parandamiseks, tuleb ohutuse parandamiseks kaaluda alternatiivseid võimalusi (nt alandada piirkiirust).

Kultuurimälestiseks tunnistamise asjaolud ja menetluse läbiviimine

Analüüsidest ristimetsade hetkeolukorda ja vabatahtliku kaitse toimivust, tegi Muinsuskaitseameti juures tegutsev ajalooliste looduslike pühapaikade eksperdinõukogu 2020. aasta suvel avalikus kirjas keskkonnaministrile ja kultuuriministrile ettepaneku võtta esimesel võimalusel kõik veel säilinud ristimetsad riikliku kaitse alla.

27.07.2021 tegi Muinsuskaitseamet ettepaneku algatada Kuristapalo ristimetsa kultuurimälestiseks tunnistamise menetlus.

28.07.2021 küsis Muinsuskaitseamet arvamust Kuristapalo ristimetsa kultuurimälestiseks tunnistamise menetluse algatamise kohta kohaliku omavalitsuse üksustelt ning valdajatelt (Transpordiamet, Riigimetsa Majandamise Keskus) ja eramaaomanikult. Nii Põlva Vallavalitsus kui ka Kastre Vallavalitsus andsid teada, et neile teadaolevalt ei ole kehtivaid haldusakte või pooleliolevaid menetlusi, mis võiksid ristimetsa kaitse alla võtmist mõjutada ning Kastre Vallavalitsus teavitab ühtlasi ka vastuväidete puudumisest ristimetsa kultuurimälestiseks tunnistamise kohta. Teised kaasatud maaomanikud ja -valdajad arvamust ei avaldanud.

17.08.2021 toimunud välitööde käigus vaatas Muinsuskaitseamet üle Kuristapalo ristimetsa ulatuse. Välitööde käigus loendati tervikkogumina 19 ristipuud ja kogumist üle 200 meetri kaugemal veel kaks ristipuud. Sh leiti üks puu, millesse on lõigatud nimetähed. Ristimetsa üldist seisukorda hinnati heaks, st valdavalt on planeeritava mälestise alal ristimetsa looduslik ilme säilinud, ehkki piirkonna põhjaosas oli tehtud lageraiet ja lõunaosas on jälgi sanitaarraiest.

2021. aasta välitööde põhjal koostas Muinsuskaitseamet Kuristapalo ristimetsa riikliku kaitse eelduste hindamiseks ja kultuuriväärtuste väljaselgitamiseks eksperdihinnangu. Selle järelalusena tehti ettepanek võtta ristimets kultuurimälestisena riikliku kaitse alla mälestise liigiga „ajalooline looduslik pühapaik“ ja nimetusega „Kuristapalo ristimets“, sest ristimets on olulise inimõjuta rituaalse tegevusega seotud maa-ala ja väärtuslik kohaliku identiteedi kandja ning moodustab olulise osa Eestis säilinud ristide lõikamise traditsioonist. Ristimets hinnati vastavaks kõigile ajaloolise loodusliku pühapaiga kriteeriumitele.

18.03.2022 saatis Muinsuskaitseamet Kuristapalo ristimetsa eelnõu ja eksperdihinnangu tutvumiseks puudutatud kohaliku omavalitsuste üksustele, planeeritava mälestise ala ning kaitsevööndi valdajatele ja eramaaomanikule ning palus esitada arvamused ristimetsa kultuurimälestiseks tunnistamise kohta. Nii Põlva Vallavalitsus kui ka Transpordiamet vastasid, et neil õigusakti eelnõule vastuväiteid ei ole. Transpordiamet andis teada ka kohustusest ehitusseadustiku § 71 lõike 1 ning majandus ja taristuministri määruse nr 102 alusel korraldada teemaa- ja tee kaitsevööndi ulatuses tehoide (sh eemaldada liiklusohutuse tagamiseks liiklusele ohtlikke puid). Muinsuskaitseamet on seisukohal, et kirjeldatud olukorras on võimalik konkreetset liiklusohutlikku puud/puid hinnata (nt kas tegu on ristipuuga) ja koostöös Transpordiametiga teha parim otsus, mis tagab nii liiklusohutuse kui ka mälestise kultuuriväärtuse kaitse. Teised menetlusse kaasatud arvamused ega vastuväiteid ei esitanud.

Muinsuskaitse Nõukogu vaatas ettepaneku 29.07.2022 koosolekul läbi, nõustus sellega ja tegi kultuuriministrile ettepaneku tunnistada Kuristapalo ristimets kultuurimälestiseks.

Piret Hartman
Kultuuriminister

[Lisa 1](#) Mälestise piir

[Lisa 2](#) Kaitsevööndi piir